

РОЗДІЛ I

Історія України

УДК 94(477.82)«178/1860»:005.254

Оксана Карліна

Виконання рекрутської повинності міським населенням Волинської губернії (кінець XVIII – 1860-ті роки XIX ст.)

Проаналізовано виконання рекрутської повинності міщанами-християнами Волинської губернії на підставі законодавчих актів та діловодної документації місцевих органів влади. Показано, яке місце в організації наборів рекрутів займала міщанська громада. З'ясовано причини поширення та особливості проведення рекрутських наборів серед громадян й однодворців, які мешкали в містах і містечках.

Ключові слова: Російська імперія, Волинська губернія, рекрутська повинність, рекрутський набір, міщани-християни.

Постановка наукової проблеми та її значення. Реформування сучасної української армії актуалізовує вивчення минулого збройних сил, системи їх комплектування та ставлення населення до виконання військової повинності чи обов'язку. Правові й матеріальні засади формування війська на українських землях трансформувалися протягом століть відповідно до потреб держави, її політико-економічного потенціалу. Приєднання Правобережної України до Російської імперії привело до суттєвих змін у військовій службі: у способах її організації, виконанні та відповідальності. Поширення на південно-західні губернії рекрутчини як однієї з найважливіших державних повинностей і як способу комплектування російської армії вирізнялося деякими особливими рисами. З'ясування регіональних відмінностей допоможе глибше зрозуміти суть імперської політики у військовій справі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивчення історії рекрутської повинності в Російській імперії ведеться за двома напрямками: у межах першого рекрутчина вивчається як система комплектування армії, у межах другого – як повинність населення [18]. Не заглиблюючись у детальний історіографічний огляд, укажемо на дослідження, у яких розкрито систему формування, організації й управління сухопутних військ і флоту у XVIII–XIX ст. [42; 21; 45; 46]. За останні роки з'явилися наукові роботи, у яких історію рекрутчини розглядають у контексті соціально-економічної історії [23] або аналізують проведення рекрутських наборів на матеріалах окремих великоросійських губерній [1; 7; 4; 19].

Досі проблема виконання рекрутської повинності різними соціальними групами населення Правобережної України залишається маловивченою. Деякі її аспекти висвітлено в ґрунтовному дослідженні А. Ю. Скрипника, предметом якого були напрями, форми й методи впливу російських військових інституцій на процеси інтеграції Правобережної України в загальноімперський простір [44]. Заслужують на увагу дослідження С. А. Сидорука стосовно аналізу системи та специфіки організації й проведення рекрутських наборів у губерніях Правобережної України (найповніше – у Подільській губернії) [43] та Т. Трофімук-Кирилової, яка розкрила специфіку виконання рекрутської повинності євреями Волинської губернії [47; 48]. Певним внеском у розуміння законодавчих актів, що регулювали рекрутську повинність та їх застосування в Наддніпрянській Україні в XIX ст., є дослідження І. О. Ковтуна [20]. Розвиток законодавства щодо виконання рекрутської повинності однодворцями й громадянами західних губерній проаналізовано в статті Б. Шевчука [50].

Потреба у вивченні особливостей виконання військової повинності міщанами-християнами південно-західних губерній є очевидною. Упродовж досліджуваного періоду рекрутчина залишалась однією з

¹ © Карліна О., 2017

найобтяжливіших повинностей для міщан як стану, що платив до державної скарбниці подушний податок. Вона була однією з ознак їхнього правового статусу в державі. Не менш важливо показати поширення військової повинності на однодворців і громадян західних губерній.

У запропонованій статті поставлено **мету** – розкрити законодавчі акти, які регламентували рекрутську повинність міщан-християн, показати їх реалізацію в повсякденній практиці рекрутських наборів у містах і містечках Волинської губернії в зазначений період.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На Волині рекрутську повинність уведено одразу після приєднання краю до Російської імперії в ході третього поділу Речі Посполитої. Указ від 13 вересня 1796 р. про черговий набір рекрутів по п'ять осіб від кожних 500 осіб чоловічої статі податного стану поширювався й на новоутворене Волинське намісництво [25]. Генерал-губернатор Т. Тутулмін розробив програму організації набору. Насамперед, при казенній палаті треба було створити окремий департамент для прийняття рекрутів у складі голови намісництва, віце-губернатора, радника казенної палати, губернського прокурора, губернського казенних справ стряпчого й когось із вищих офіцерів, чий військовий підрозділ дислокувався на Волині. До губернського міста потрібно було прибути всім повітовим шляхетським маршалкам для складання реєстру, скільки рекрутів мав поставити той чи інший землевласник, виходячи з кількості належних йому залежних селян (тобто «ревізських душ», зафіксованих у ході перепису 1795 р.) [15, арк. 115–121 зв.]. Кандидат у рекрути мав відповідати певним вимогам: бути віком у межах 17–35 років, зростом не менше 2 аршинів і 4 вершків (159 см), фізично «здоровий, міцний і до військової служби здатний» [36, с. 1 000]. Термін набору був дуже стислий: його треба було завершити до початку 1797 р.

Від того часу виконання рекрутської повинності міщанами-християнами стало регулярним (на міщан-євреїв у «натуральній» формі вона не поширювалася до 1827 р.). Контроль за її організацією поклали й на міщанську громаду. Усі особи чоловічої статі після досягнення шістнадцяти років і не пізніше 31 грудня того року, коли їм виповниться двадцять років, були зобов'язані отримати свідоцтво про приписку до рекрутської дільниці. Термін військової служби з 1793 р. складав 25 років [6]. Упродовж 1806–1815 рр. зменшувалися вимоги до фізичного стану й віку кандидатів у рекрути. Так, у 1812 р. в ході завищеного 83-го набору (10 рекрутів від 500 «душ») допускався ріст рекрута у 2 аршини і 2 вершки, а вік – від 18 до 40 років, при цьому не «відбраковували» рекрута з фізичними вадами, якщо вони «не заважали йому марширувати, носити амуніцію і діяти гвинтівкою» [45, с. 56].

У першій третині XIX ст. рекрутські набори проводилися серед міщан-християн на підставі закону від 1766 р. [36] місцевою адміністрацією з допомогою рекрутських комітетів («присутствій»): губернських (під головуванням губернатора) і виконавських – повітових (під головуванням повітових шляхетських маршалків). Вони оголошувались імператорським маніфестами й проходили переважно від 1 листопада до 31 грудня. Розподіл рекрутської повинності серед міщан здійснювався на підставі «ви року» громади, який разом із рапортом магістрату подавався на перевірку казенній палаті та затвердження губернатора.

У 1808 р. для початкової підготовки рекрутів упродовж восьми – дев'яти місяців утворено запасні рекрутські депо для кожної дивізії [29]. На початку наступного року у Волинській губернії такі депо були в Рівному й містечку Чуднові Житомирського повіту [45, с. 138], згодом їх переміщено в інші губернії. Рівненське депо призначалося для 7-ї дивізії; у 1810 р. в ньому зібрано 2856 рекрутів для піхотних полків і 354 – для кавалерії цієї дивізії [45, приложение № 7, с. 25].

У 1830–1860-х рр. відбулося законодавче впорядкування й оформлення рекрутської повинності в чітку систему, з одного боку, та спроби модернізації після поразки російської армії в Кримській війні – із другого.

Новий Рекрутський статут від 28 червня 1831 р. систематизував основні організаційні принципи виконання рекрутської повинності й залишався базовим документом, на підставі якого відбувалося комплектування армії аж до 1874 р., часу запровадження загальної військової повинності. Відповідно до нього після оголошення рекрутського набору губернатор формував губернський рекрутський комітет («присутствіє») у складі віце-губернатора (голова), предводителя дворянства повіту губернського міста, радника казенної палати, медичного чиновника за призначенням лікарської управи й представника військового відомства – військового приймальника. До повітових рекрутських комітетів входили предводитель дворянства повіту, городничий, медичний і військовий чиновники. У роботі комітетів брали участь і представники прокуратори [8, с. 520–521, 526].

Губернська казенна палата була одним із ключових органів, які організовували виконання рекрутської повинності. Володіючи відомостями про кількість ревізьких душ, вона визначала кількість рекрутських дільниць у повіті (в одну дільницю могло входити повітове місто, частина губернії, селяни одного чи кількох маєтків), на підставі почергових книг формувала «почерговий рекрутський реєстр» і розсилала його в повітові органи управління, у тому числі й магістрат (ратушу). Наприклад, коли наприкінці 1808 р. Олицька ратуша отримала такий реєстр із Волинської казенної палати, у якому та зазначила, скільки рекрутів має надійти від міщан містечка, то розпорядилася «негайно приступити до виконання цього державного інтересу: звеліти ратману Копиловському разом зі [старостою] Ревуцьким відповідно до кількості міщан в Олиці взяти придатних у рекрути і представити в ратушу» [13, арк. 338]. Спираючись на цей реєстр, староста мав скласти «громадський вирок», у якому вказувалося, кого конкретно громада відправляє у військо. Такий «вирок» надходив до магістрату (ратуші) на затвердження [17, арк. 145–148 зв.]. Міщанин був зобов'язаний виконувати рекрутську повинність у тому місті, до якого він був приписаний.

Міщанська громада кожного міста й містечка утворювала окрему рекрутську дільницю, у якій мало бути не менше ніж 1000 ревізьких «душ» чоловічої статі [8, с. 505]. Її очолював рекрутський староста, обов'язки якого виконував міщанський староста.

Почергові рекрутські книги (реєстри) формували члени магістрату, що три роки для міщан-християн міста чи містечка у двох примірниках (один зберігався в казенній палаті, інший – у магістраті). Вони склалися з двох частин. У першій, яку можна назвати загальною, за абеткою вказувалися прізвище, ім'я та по батькові голови сім'ї, порядковий номер сім'ї в реєстрі в рік його складання, такий самий номер у попередньому триріччі та порядковий номер, під яким записана сім'я під час останнього перепису («ревізії»). У другій, крім цих відомостей, фіксували вік усіх чоловіків сім'ї в рік проведення перепису та в рік складання реєстру. Зазначалося, кого з них немає в живих у рік складання реєстру, хто з чоловіків сім'ї вже був узятий у рекрути і в якому році [11]. Часто в цих документах траплялася плутанина через те, що прізвища, імена й по батькові рекрутів не збігалися з відповідними відомостями, записаними в переписних книгах («ревізьких сказках») і рекрутських почергових книгах: замість родового прізвища, записували вуличне прізвище або, замість повного імені, – його скорочену форму.

Закон передбачав кілька легальних способів уникнення рекрутської повинності. До них належало наймання бажаного («охотника»). До пошуку «охотників» удавалися заможні члени громади, коли приходила черга комусь із сім'ї йти в рекрути. За певну грошову суму вони знаходили бажаних іти служити [49, арк. 72–78]. Це фактично означало продаж себе на військову службу з метою матеріальної підтримки своєї родини. Також можна було купити рекрутську залікову квитанцію (вартістю 500–1000 руб.), що звільняло від особистого виконання повинності. Наприклад, у 1809 р. дубенський міщанин Стефан Чернишевський, якому випала черга йти в рекрути, уніс 500 руб. у рекрутське присутствіє й громаді міщан-християн було зараховано «натуральну поставку рекрута» [17, арк. 227].

Від рекрутчини звільнялися міщани, які прослужили три терміни по три роки на класних посадах міського правління [24]. Можна було звільнитися від стану міщанства для вступу в навчальні заклади або перейшовши в купецтво, але при цьому слід було отримати згоду міщанської громади й виплатити всі податки за попереднім соціальним станом.

Рекрутів доставляли до рекрутських комітетів спеціально призначені для цього в містах «від давальники», котрі одночасно передавали в повітове казначейство гроші, зібрані міською громадою на утримання рекрута на час набору. Прийнятого й відібраного в армію рекрута комітет вносив до «приймального розпису» з докладним описом його прикмет.

Рекрутські набори супроводжувалися численними матеріальними витратами, які лягали на плечі міщан: забезпечення обмундируванням, продуктами та платнею новобранця на три місяці, надання підводи для доведення рекрутів у місця збору. Наприклад, у 1837 р. староста й «віддавальник» рекрутів містечка Любомля Лука Гутовський засвідчив віддачу рекрутів такими документами: квитанція з Ковельського тимчасового рекрутського присутствія про відданих рекрутів, зошит надходжень і витрат грошей на рекрутів, відомість про виплати при віддачі рекрутів [12, арк. 5]. У видатки входили кошти на обмундирування рекрутів (33 рублі на одного рекрута), на «жалування» рекруту – 3 рублі, розшук й утримання рекрутів до відправлення їх до рекрутського присутствія, довіз рекрута до рекрутського присутствія. Загалом відправлення двох рекрутів від громади християн Любомля в 1837 р. обійшлося у 200 руб. 90 коп. [12, арк. 11].

Упродовж деякого часу рекрути залишалися на місцях набору: у губернському місті – при батальйоні внутрішньої стражі, у повітових – при місцевій інвалідній команді. Тут вони складали присягу, тут шили для них військову форму за державний кошт. Згодом сформовані команди по 300–500 осіб рекрути під охороною військ внутрішньої стражі відправлялися в полки за призначенням.

Практика рекрутських наборів передбачала не лише дотримання черговості, але й очищення громади від небажаних елементів. На міщан поширювалася дія указу від 24 квітня 1808 р. про відправлення в рекрути «за погану поведінку» «за вироками їхніх громад» [14, арк. 218 зв.]. Представлена генерал-губернатору копія протоколу засідання Волинської казенної палати за 12 березня 1837 р. засвідчила, що позачергово громади віддавали в рекрути тих своїх членів, хто не платив державних податків і постійно не мешкав у містечках. Наприклад, у 1836 р. християнська громада Любомля віддала в рекрути Івана Степанковича «за неробство і неплатіж податків» [49, арк. 73–73 зв.].

У 1834 р. запроваджено статус військовослужбовців, які перебувають у безтерміновій відпустці. Зберігався загальний термін служби 25 років, але термін дійсної служби обмежувався 20 роками. Солдат повинен був служити в регулярних частинах 15 років, потім п'ять років – у резервних батальйонах і на решту п'ять отримував безтермінову відпустку. Безтерміново відпускних скликали на військові збори й, за необхідності, знову на дійсну службу [41; 3, с. 75–77]. Після Кримської війни. служба у війську нижніх чинів мала складати 12 років (згодом – 10) із наступною безтерміновою відпусткою на три роки (згодом – на 5) [21, с. 130, 132–133].

Для почергового рекрутського набору в 1839 р. усі губернії в державі були поділені на дві смуги – західну й східну. Для кожної з них у маніфесті визначалось окрема норма поставки рекрутів із визначеної кількості осіб чоловічої статі податних станів. Правобережні губернії належали до західної смуги [34].

Рекрутчина безпосередньо впливала на склад і матеріальне становище міщанських сімей, позбавляючи їх повноцінних працівників. Тому при виборі рекрутів основну увагу звертали, щоб їх віддача на службу якнайменше впливала на благополуччя сімей, а отже, і всієї громади. Оскільки забезпеченість сім'ї здебільшого залежала від кількості працюючих чоловіків, то в рекрути віддавали переважно членів великих родин. Такий підхід до розподілу повинності відображено в Рекрутському статі 1831 р. у вигляді почергового порядку відбування повинності.

Почерговий порядок полягав у тому, що всі родини рекрутської дільниці вносились у почергові списки за кількістю чоловіків віком від 18 до 60 років, здатними до праці. Родини віддавали рекрутів за чергою, починаючи від тих, де багато працюючих чоловіків; такі «багатолюдні» сім'ї стояли в почерговому списку першими. Сім'ї, які мали лише одного працюючого чоловіка («одиначки»), звільнялися від поставки рекрутів. Сім'ї, які мали більше чотирьох працюючих чоловіків, були зобов'язані поставляти другого рекрута раніше, ніж черга доходила до сімей, де було вдвічі менше працівників. У ході одного набору жодна родина не була зобов'язана віддавати більше одного рекрута, а в різні набори – більше трьох.

Якщо в родині, до якої дійшла черга поставити рекрута, було декілька чоловіків, здатних до військової служби, то перевагу надавали неодруженим, а з них – старшим за віком, якщо всі були жонаті, то в рекрути брали бездітних, і коли всі мали сім'ї з дітьми, то вибір рекрута визначався батьками, добровільною згодою або за жеребом.

Принцип черговості у виконанні рекрутчини мав низку недоліків, насамперед пов'язаних зі складним обліком сімей. З одного боку, він відповідав народному розумінню справедливості, а з другого – негативно впливав на «багатолюдні сім'ї». Не дивно, що такі сім'ї старались офіційно поділитись, але в такому випадку вони повинні були самостійно виконувати всі податки й повинності. Основна маса поділів проходила самовільно, без дозволу губернської казенної палати, і сам факт поділу родин виявлявся тільки під час рекрутського набору. Нерідко до війська забирали єдиного в сім'ї чоловіка тільки тому, що він в ревізьких «сказках» рахувався членом «багатолюдної» сім'ї. В документації магістратів збереглося чимало скарг на неправильну віддачу в рекрути у зв'язку з поділом родин.

Отже, кожний рекрутський набір, з одного боку, був державною акцією, яка проходила в межах країни, губернії, міста, а з другого, – ставав значною подією в приватному житті родини й долі конкретної людини.

Унаслідок так званого «розбору» дрібної шляхти (декласаці) склалися дві соціальні групи: однодворці й громадяни. Стан громадян був законодавчо прирівняний до міщанства. Неосілі однодворці мали право приписуватися до міського стану. Для однодворців і громадян рекрутську повинність уведено в

1831 р. з терміном служби 15 років [33, с. 136]. Для визначення їх чисельності в кожному місті/містечку передбачалося проведення перепису: у спеціально створену в повітовому місті комісію кожна сім'я мала подати відомості про свій склад, включаючи осіб незалежно від статі й віку [26, с. 235–236].

Ті з колишніх шляхтичів, які увійшли до групи почесних громадян, виконували рекрутську повинність у формі грошового збору в розмірі тисячі рублів [33, с. 136; 35, с. 57].

Запровадження військової повинності для осіб, котрі не довели своє шляхетне походження, обґрунтовувалося давніми порядками Речі Посполитої, коли шляхта брала участь у посполитому рушенні. Зрозуміло, що російській владі не йшлося про дотримання традицій, а про реалізацію заходів, спрямованих на численне зменшення шляхетського стану з його податковими привілеями й політичним впливом, про поглиблення інкорпорації польського етносу в російське суспільство та уніфікацію управління в усій державі [22].

Перший рекрутський набір з однодворців і громадян пройшов у 1834 р.; тоді набирали 10 рекрутів із кожних 500 осіб чоловічої статі [28]. Сім'я, яка віддавала рекрута, мала внести 33 руб. на його обмундирування. Установлено, що кількість осіб, яку потрібно відправляти армію в ході кожного набору, визначалась особливим указом, Для виконання військової повинності громадяни одного міста або повіту (через нечисленність) об'єднувалися в дільниці, у якій формувалася черговість сімей [35]. Для зменшення кількості «неосілих» громадян й однодворців, тобто тих, які не мали нерухомості, осіб без постійної роботи, неблагонадійних та ненадійних у сплаті податків дозволено першочергово вписувати в рекрутські списки [27]. Відсутність землі та постійних занять ставили під сумнів виконання однодворцями й громадянами обов'язку сплачувати державні податки та збори й виконувати натуральні повинності.

Для реалізації радикальнішої політики щодо шляхти західних губернії ще на початку 1830-х років планувалося набирати з однодворців і громадян більше рекрутів, ніж з інших податних станів [5, с. 159], але завищена норма відправки рекрутів із колишніх шляхтичів установилась у 1841 р. і зберігалася до середини 1850-х років. Наприклад, якщо під час рекрутського набору в 1842 р з губернії західної смуги набирали по п'ять рекрутів від 1 тис. «душ», то для однодворців і громадян ця норма була вдвічі вищою [32; 38]. Крім того, однодворці й громадяни виконували рекрутську повинність під час кожного так званого часткового набору в імперії, незважаючи на те, чи він проводився в західній смузі губернії, чи у східній [37; 39; 40].

Певні недоліки почергової системи виконання рекрутської повинності спонукали уряд замінити її в 1853 р. порядком за жеребом для всіх податних станів, крім міщан-свреїв [9], а також для «громадян» й однодворців [10]. Від того часу щорічно до жеребу призивались особи, які досягнули 21 року, занесені в списки. За сімейним станом вони поділялися на три розряди: 1) бездомні, безсімейні одинаки й члени «багатолюдних» сімей (чотири й більше дорослих чоловіків); 2) члени сімей, у яких було троє дорослих чоловіків; 3) члени сімей із двома дорослими чоловіками. Єдиний чоловік у сім'ї звільнявся від повинності. До жеребкування спочатку призивався перший розряд, у разі потреби – другий і третій; номер жереба визначав, кому йти на службу. Отже, система за жеребом була переходом до особистої повинності з пільгами за сімейним станом.

Поступовий перехід від набору рекрутів за принципом черговості до принципу жеребкування привів до деякого послаблення рекрутської повинності. Нововведення мало на меті заохотити молодих і здорових чоловіків служити в армії через скорочення терміну служби й упорядкування рекрутських наборів. Приріст населення в містах і збільшення міщанського стану разом зі збереженням колишніх норм набору на початку 1860-х років полегшили тягар рекрутської повинності для міщан.

Поразка в Кримській війні 1853–1856 рр. засвідчила, що рекрутська система комплектування армії не гарантує підтримки боєздатності збройних сил Російської імперії. У 1863 р. внесено деякі зміни в порядок проведення рекрутських наборів [30], у 1866 р. міщанські громади отримали право звільняти від рекрутської повинності тимчасово або назавжди того призваного в рекрути міщанина, якого за «виροком» двох третин громади визнають потрібним для підтримки матеріального стану родини [31]. Усі ці заходи, звичайно, полегшили процес відбування військової повинності для міщан, але не змінили основних принципів рекрутчини.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, виконання рекрутської повинності міщанами-християнами забезпечувала громіздка чиновницька система, у якій певне місце відводили міщанській громаді. Уряд не особливо втручався в процес вибору громадами рекрутів. Від них вимагалося поставити певну кількість рекрутів, а кого вони відправлять на службу – вирішували самі громади.

Унаслідок цього міщани виробили правила виконання рекрутської повинності, які найповніше відповідали їхньому розумінню справедливості й побуту. Можна помітити певну трансформацію ролі міщанської громади у виконанні рекрутської повинності. Якщо в першій чверті XIX ст. спостерігалася деяка автономність міської громади в цьому питанні, то в передреформенний період усі списки назначених у рекрути міщан перевірялись і затверджувалися казенною палатою й губернатором. У 1850-х роках наступили деяке послаблення рекрутчини для міщанського стану, що пов'язано зі зменшенням термінів самої служби та застосуванням принципу призначення в рекрути за жеребом.

Подальшої уваги дослідників потребує проблема підготовки наборів рекрутів із міщан, розподілу військової повинності в міщанській громаді, наслідків виконання цієї повинності для родини міщанина, громадянина чи осілого в місті однодворця. Вивчення рекрутської повинності як важливого державного інституту потребує комплексного підходу.

Джерела та література

1. Баядин В. И. Организация рекрутских наборов во второй половине XIX в. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия «История, филология»*. 2005. Т. 4. Вып. 2: История. С. 99–106.
2. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XVIII веке: очерки. Москва: Воениздат, 1958. 645 с.
3. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенциал России. Москва: Воениздат, 1973. 616 с.
4. Бирюкова А. Б. Рекрутская повинность мещанского населения поволжских городов в первой половине XIX века. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов, 2013. № 5. Ч. 2. С. 21–25.
5. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / [пер. з фр. З. Борисюк]. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
6. В пояснение 6-й статьи манифеста об отставке из армии нижних чинов и рядовых. Именной [указ], данный председателю в военный коллегии графу Салтыкову. 1793. Сентября 2. *Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗ РИ)*. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXIII. № 17 150. С. 460.
7. Вакулова Л. Е. Рекрутские наборы в Тамбовской губернии в XIX в.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Саратов, 2007. 26 с.
8. Высочайше утвержденный Устав Рекрутский. 1831. Июня 28. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1832. Т. VI. Отд. первое. № 4 677. С. 501–657.
9. Высочайше утвержденные правила об учреждении рекрутского жеребьевого порядка в городах, посадах и местечках. Именной указ, данный Сенату 25 ноября 1853 года, опубликованный 14 декабря. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1834. Т. XXVIII. Отд. первое. № 27 727. С. 580–604.
10. Высочайше утвержденные правила об учреждении рекрутского жеребьевого порядка в участках граждан и однодворцев западных губерний. 1853. Ноября 25. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1834. Т. XXVIII. Отделение первое. № 27 728. С. 605–625.
11. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 229. Оп. 1. Спр. 144.
12. ДАВО. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 51.
13. ДАВО. Ф. 486. Оп. 1. Спр. 15.
14. ДАВО. Ф. 486. Оп. 1. Спр. 25.
15. Державний архів Житомирської області. Ф. 67. Оп. 1 Доп. Спр. 13.
16. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф. 567. Оп. 1. Спр. 135.
17. ДАРО. Ф. 567. Оп. 1. Спр. 158.
18. Иванов Ф. Н. Рекрутская повинность населения России в XIX столетии в освещении отечественной историографии. *Проблемы войны и мира в эпоху нового и новейшего времени (к 200-летию подписания Тильзитского мира)*: материалы междунар. науч. конф. Санкт-Петербург, декабрь 2007. Санкт-Петербург, 2008. С. 193–200.
19. Иванов Ф. Н. Рекрутская повинность населения России в 1831–1874 годах (по материалам Архангельской, Вологодской и Олонекской губерний). Москва: Изд-во «Перо», 2016. 107 с.
20. Ковтун І. О. Рекрутська повинність у Наддніпрянській Україні (1795–1874 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2015. 20 с.
21. Комплектование и устройство вооруженной силы / сост. А. Редигер. Изд-е 4-е, испр. и доп. Санкт-Петербург: Тип. Николаевск. воен. акад., 1913. Ч. 1. VI. 263 с.; Ч. 2. VI. 189 с.
22. Мигунов С. С. Рекрутские наборы в западных губерниях Российской империи во второй четверти XIX века. *Война и оружие. Новые исследования и материалы*: труды Пятой междунард. науч.-практ. конф., 14–16 мая 2014 г. Санкт-Петербург, 2014. С. 173–179.
23. Нелипович С. Г. Военная повинность в России и иностранные колонисты. *Военно-исторический журнал*. 2003. № 2. С. 39–41.

24. О личном освобождении мещан, служащих или служивших по выборам своих обществ в классных должностях, от рекрутской повинности. Высочайше утвержденное мнение Государственного совета. 1834. Января 11. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1835. Т. IX. Ч. 1. № 6 712. С. 36–37.
25. О наборе рекрут с 500 душ по 5 человек. Именной [указ], данный Сенату. 1796. Сентября 13. *ПСЗ РИ*. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXIII. № 17 507. С. 933.
26. О правилах для приведения в точную известность граждан и однодворцев западных губерний. Высочайше утвержденное положение Комитета министров, прописанное в указе Сената 21 декабря. 1831. Декабря 1. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1832. Т. VI. Отд. второе. № 4 977. С. 235–238.
27. О представлении граждан и однодворцев западных губерний в военную службу по мирским приговорам преимущество людей неоседлых, не имеющих постоянных занятий и вообще известных праздною жизнею. Сенатский [указ] по Высочайшему повелению. 1834. Июля 4. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1835. Т. IX. Отд. первое. № 7 249. С. 688.
28. О приведении в исполнение указа 19 октября 1831 года о обращении граждан и однодворцев западных губерний в военную службу с 500 душ по 10-ти. Сенатский [указ] по высочайшему повелению. 1834. Мая 23. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1835. Т. IX. Отд. первое. № 7 116. С. 396.
29. О приеме рекрут, препровождении и содержании их в запасных рекрутских депо. Высочайше утвержденное положение. 1808. Октября 10. *ПСЗ РИ*. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXX. № 23 297. С. 603–639.
30. О произведении в 1863 году рекрутского набора с обеих полос империи. Манифест. Июня 27. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1866. Т. XXXVIII. Отд. первое. № 39 799. С. 706–710.
31. О произведении в 1866 году рекрутского набора с обеих полос империи. Манифест. Октября 14. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Т. XL. Отд. второе. Санкт-Петербург, 1867. № 42 554. С. 52–59.
32. О производстве в сем году четвертого частного очередного набора с губерний западной полосы империи с 1000 душ по пяти рекрут. Манифест. 1842. Июля 12. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1843. Т. XVII. Отд. первое. № 15 840. С. 759.
33. О разборе шляхты в западных губерниях и об устройстве сего рода людей. Именной [указ], данный Сенату. 1831. Октября 19. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1832. Т. VI. Отд. второе. № 4 869. С. 134–138.
34. О разделении губерний для отправления рекрутского набора на полосы западную и восточную и о произведении в текущем году третьего частного набора с губерний западной полосы. Манифест. 1839. Июля 8. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1840. Т. XIV. Отд. первое. № 12 513. С. 608–609.
35. О распорядке воинской повинности, внутреннего полицейского и хозяйственного управления в селениях однодворцев и граждан западных губерний. Сенатский [указ] по высочайшему повелению. 1834. Января 22. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1835. Т. IX. Отд. первое. № 6 734. С. 57–69.
36. О сборе в государстве рекрут и о порядках, какие при наборах исполнять должно, так и о штрафах и наказаниях, кто, как в приеме, так и в отдаче неистинно поступать будет. Генеральное учреждение. 1766. Сентября 29. *ПСЗ РИ*. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XVII. № 12 748. С. 997–1015.
37. О сборе рекрут с однодворцев и граждан западных губерний. Именной [указ], данный Сенату. 1841. Июля 12. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1841. Т. XVI. Отд. первое. № 14 731. С. 756.
38. О сборе рекрут с однодворцев и граждан западных губерний. Именной [указ], данный Сенату. 1842. Июля 12. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1843. Т. XVII. Отд. первое. № 15 842. С. 760.
39. О сборе рекрут с однодворцев и граждан западных губерний. Именной [указ], данный Сенату. 1843. Июля 10. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1844. Т. XVIII. Отд. первое. № 17 028. С. 459.
40. О сборе рекрут с однодворцев и граждан западных губерний. Именной [указ], данный Сенату. 1844. Июля 15. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1845. Т. XIX. Отд. первое. № 18 072. С. 445.
41. О увольнении в бессрочный отпуск нижних чинов резервных батальонов 1, 2, 3, 4, 5 и 6 пехотных корпусов. Именной [указ], объявленный в приказе военного министра. 1834. Февраля 28. *ПСЗ РИ*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1830. Т. IX. № 6 864. С. 183–186.
42. Сидоренко Г. Рекрутская повинность. Значение ее в ряду систем формирования и комплектования войск и историческое развитие ее в России. Киев: Университет. тип., 1869. Ч. 1. 137 с.
43. Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Кам'янець-Подільський, 2010. 20 с.
44. Скрипник А. Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.). Кам'янець-Подільський: Вид. ФОП Зволейко Д. Г., 2016. 612 с.
45. Столетие военного министерства: 1802–1902 гг. Главный штаб. Исторический очерк. Комплектование войск в царствование Александра I / гл. ред. Д. А. Скалон; ред. Н. М. Михневич; сост. В. В. Щепетильников. Санкт-Петербург: Тип. «Бережливость», 1902. Ч. 1. Кн. 1. 326 с.
46. Столетие военного министерства: 1802–1902 гг. Главный штаб. Исторический очерк. Комплектование войск в царствование Николая I / гл. ред. Д. А. Скалон; ред. Н. М. Михневич; сост. В. В. Щепетильников. Санкт-Петербург: Тип. «Бережливость», 1907. Ч. 2. Кн. 1. 362 с.
47. Трофімук-Кирилова Т. М. Найм «добровольців» як спосіб ухилення єврейських громад від виконання рекрутської повинності (за матеріалами Волинської губернії). *Актуальні проблеми вітчизняної та*

всесвітньої історії: зб. наук. праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2014. Вип. 25. С. 135–138.

48. Трофімук-Кирилова Т. Наслідки виконання рекрутської повинності для єврейських громад Волинської губернії у XIX ст. *Краєзнавство*. 2015. № 3/4. С. 81–88.
49. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Оп. 144. Спр. 798.
50. Шевчук Б. Законодавче регулювання військової повинності громадян і однодворців західних губерній у Російській імперії в дореформений період. *Сумський історико-архівний журнал*. 2014. № 23. С. 38–47.

Карлина Оксана. Исполнение рекрутской повинности городским населением Волынской губернии (конец XVIII – 1860-е годы XIX в.). На основе анализа законодательных актов и делопроизводственной документации местных органов власти прослеживается процесс исполнения рекрутской повинности христианским населением городов и местечек Волынской губернии до времени её замены общей воинской обязанностью. Показано, какое место в организации наборов рекрутов занимала мещанская община, каким принципами она руководствовалась, отправляя тех или иных своих членов на длительную военную службу. Выяснены причины распространения и особенности проведения рекрутских наборов среди двух других податных сословий – граждан и однодворцов, которые жили в городах и местечках.

Ключевые слова: Российская империя, Волынская губерния, рекрутская повинность, рекрутский набор, мещане-христиане.

Karlina Oksana. The Execution of the Recruiting Duty by the Urban Population of the Volyn Province (the End of the XVIII – the 1860s of the XIX Century). Based on the analysis of legislative acts and record keeping documentation of the local authorities the process of the execution of the recruiting duty by Christian population of the cities and towns of the Volyn province before its replacement by common military duty is traced. The author shows the place occupied by a philistine community in the organization of the recruit sets and the principles it was guided sending one or the other of its members to a long-term military service. The reasons for the distribution and the specifics of the conducted recruit sets among two other tax-paying states (citizens and smallholders) lived in cities and towns were clarified.

Key words: Russian Empire, Volyn province, recruiting duty, recruit set, Christian philistines.

Стаття надійшла до редколегії
06.09.2017 р.

УДК 026:272-523.6-9(477.82)

Анна Кирилюк

Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.)

Визначено жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії в кінці XVIII – на початку XIX ст. Розглянуто їхній кількісний склад, місце й час видання літератури в книгозбірнях. Виокремлено найбільші монастирські бібліотеки, порівняно з бібліотеками різних монастирів, за наповненістю та тематикою.

Ключові слова: Волинська губернія, римо-католицькі монастирі, бібліотека, бібліотечний каталог, книги.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із важливих напрямів повсякденної практики римо-католицьких монастирів була освітня діяльність. Роботу навчальних закладів, які утримували монастирі, уможлилювала наявність у них книгозбірень. Часто монастирські бібліотеки вирізнялися багатим жанровим і тематичним репертуаром. Збережені історичні джерела дають змогу його охарактеризувати.

Вивчення наповненості бібліотек є не тільки складовою частиною дослідження загальної історії римо-католицького чернецтва у Волинській губернії, але й сприяє з'ясуванню обсягу та цілеспрямованості його діяльності, а також деяких аспектів інтелектуального життя Волині, оскільки кожна соціальна група відігравала певну роль у суспільних процесах краю.

Мета наукової розвідки – огляд жанрового та тематичного репертуару бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії в кінці XVIII – на початку XIX ст.

---

¹ © Кирилюк А., 2017